

УДК: 130.122+366.01

**Суспільство споживання в режимі постійного включення: роздуми пересічного споживача**

О.В. ДОБРИДЕНЬ

Дніпропетровська медична академія МОЗ України, м. Дніпропетровськ, Україна,  
E-mail: dobriksana@yandex.ru**Авторське резюме**

Стаття зосереджена на проблемі духовних та біологічних загроз національній безпеці України в зв'язку з наслідками глобального розвитку і технологічними звершеннями цивілізації. Особливу увагу звернуто на стан поінформованості й захисту прав та гідності звичайних споживачів у контексті застосування сучасних наукових досягнень, передусім у сфері інформаційних технологій, біології, медицини. Автор досліджує синдром віддзеркаленого нігілізму в реаліях агресивного, потенційно деструктивного соціального середовища як наслідок викривлення системи цінностей сучасної людини, соціальна поведінка якої є зворотною хвилею, звичайною відповіддю на поширення зневаги до прав і свобод громадянина, в тому числі і через використання суперечливих у своїй користі новітніх технологій. Доводиться, що по досягненні певної «стабільної» позиції система споживчих зв'язків починає детермінувати свій подальший розвиток. Соціально-філософський аналіз сучасного суспільства споживання дозволив зробити висновки, що духовна криза сучасної цивілізації сприяє комерційному підходу до наукових досягнень, а мегатехнологічний всесвіт зумовлює нервові очікування катастрофічних наслідків від новітніх технологій і почуття безвиході у людини.

**Ключові слова:** суспільство споживання, здоров'я, здорове споживання, новітні технології, нанотехнології, трансгенні рослини, інформаційне суспільство, права споживачів, синдром віддзеркаленого нігілізму

**Society of consumption in regime of constant inclusion: reflections of ordinary consumer**

O.V. DOBRYDEN

Dnepropetrovsk medical academy of Health ministry of Ukraine, Dnepropetrovsk, Ukraine,  
E-mail: dobriksana@yandex.ru**Abstract**

The article is focused on the problem of spiritual and biological threats to national security of Ukraine in the aftermath of global trends and technological advances of civilization. The special attention is paid to the status of the awareness and protection of the rights and dignity of ordinary consumers in the context of modern scientific advances, especially in information technology, biology and medicine. The author studies syndrome of the mirror-nihilism in the realities of aggressive and potentially destructive social environment as a result of deformation values of modern human, his social behavior is as a returning wave, a usual response to the spread of disregard for the rights and freedoms of citizens, including through the use of controversial technologies. It is proved that upon reaching a certain "stable" position of consumer relations, they determine its further development. The socio-philosophical analysis of the modern society of consumption led to the conclusion that the spiritual crisis of modern civilization promotes commercial approach to scientific advances and the megatechnological universe causes nervous waiting disastrous consequences from new technologies and a sense of hopelessness in humans.

**Keywords:** society of consumption, health, healthy consumption, new technologies, nanotechnology, transgenic plants, the information society, the rights of consumers, syndrome of the mirror-nihilism

**Постановка проблеми.** Починаючи з середини ХХ століття проблема існування людини у суспільстві споживання необоротно входить до сфери економіко-політичної діяльності та соціально-філософської думки Заходу разом із світовою ходою праць Х. Ортега-і-Гассета

© О.В. Добридень, 2013

(«Бунт мас», 1929 р., опубліковано в 1965 р.), Е. Фромма («Здорове суспільство», 1955 р.), Р. Барта («Міфології», 1957 р.), К. Леві-Стросса («Структурна антропологія», 1958 р.), Г. Маркузе («Одномірна людина», 1964 р.), Ж. Бодріяра («Суспільство споживання», 1970 р.) та багатьох інших.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Філософська рефлексія потреб людини і споживання як важливих елементів суспільного виробництва в межах історичного матеріалізму, а також критика західних буржуазних концепцій мали місце й у вітчизняній науковій літературі за радянських часів, коли дослідження соціальних стандартів життя у соціалістичному суспільстві в порівнянні із західними передусім слугували цілям ідеологічної боротьби. Але тільки близько двох десятиліть тому з'явилися підстави розглядати проблематику споживання в контексті вже не лише духовного, а й біологічного здоров'я людини, саме як сферу глобальних економічних, політичних, інформаційних впливів і маніпуляцій, а не лише як об'єкт адміністративного регулювання з боку державних установ, зокрема в незалежній Україні. Саме в цей час бездумне наслідування західних стандартів «вільного життя» разом із його ціннісними трансформаціями, домінуванням матеріальних гонитв, індивідуалізмом, невтримним гедонізмом починають розглядатись сучасними українськими теоретиками, серед яких Ю.І. Кундієв, Т.В. Гардащук, М.М. Кисельов, В.С. Лук'янець, С.В. Пустовіт, В.М. Запорожан, А.М. Єрмоленко, В.П. Андрущенко, В.Ф. Чешко, М.Л. Аряєв, В.Ф. Москаленко, В.Л. Кулініченко, М.І. Михальченко, Л.І. Сидоренко, В.С. Крисаченко, як загроза духовній національній безпеці у зв'язку з проблемними наслідками глобального розвитку й як невідкладний біоетичний імператив у захисті прав та гідності людини з огляду на застосування сучасних наукових досягнень, передусім на ниві інформаційно-технічних, біологічних, медичних звершень. Активний розвиток нових напрямків і змістів філософської науки – філософії споживання, філософії ризику і, згодом, філософії здоров'я та біологічної етики – є логічним наслідком таких суспільних перетворень, а розширення їх змісту завдяки соціально-філософській критиці є як ніколи актуальним.

**Мета дослідження.** Тож мета наших роздумів: здійснити соціально-філософський аналіз механізму виникнення та динаміки викликів сучасного суспільства споживання здоров'ю та існуванню людини та дійти їх багато в чому суперечливому взаємозв'язку із зворотною хвилею викривлення цінностей у соціумі.

**Виклад основного матеріалу.** Сьогодні є безсумнівним, що вагомим досягненням людини в раціональному пізнанні та перетворення навколишнього світу суттєво випереджають розвиток її духовної культури. Якщо старожили до-

слідження суспільства споживання відзначали неабияке зубожіння духовного світу людини на фоні бурхливого науково-технічного прогресу та економічного процвітання, нівелювання буття до «демонстративного споживання» (Т. Веблен) і до «суспільства спектаклю» (Г.-Е. Дебор) з його товарним фетишизмом, то нині слід таки із сумнівом визнати, що антропологічна криза сучасної цивілізації розвертається навколо безпрецедентної невідповідності технологічного буму у суспільному виробництві та духовно-моральним розвитком людства. Прагнення до моральних ідеалів дедалі більше стає анахронізмом і тим більше незапланованих небезпек для біологічного здоров'я окремої людини і популяції в цілому з боку використання ризикованого знання. В той же час девальвація сцієнтистської гордині позитивізму з його абсолютизацією всеохоплюючої ролі науки підсилюється неспроможністю передбачити потенційні загрози наслідки застосування новітніх технологій і контролювати їх доцільність і потужність у суспільстві споживання сучасного зразка, в якому при цьому і далі панує охочий до задоволень, амбіційний, нестримний у своєму бажанні володіти всім світом, байдужий до етичних імперативів, натомість сповнений могутністю свого інтелекту та величезним, непередбачуваною сили, інформаційним зарядом Розум.

Завдяки результатам наукових проривів у сфері нанотехнологій, молекулярної біології, фізичної хімії, генетики з 90-х років ХХ століття у практичній діяльності людства починають масштабно використовуватись перспективні, насамперед у контексті економічного розвитку і прибутків, матеріали і знання. Про це свідчать стрімкі темпи використання новітніх технологій у сільському господарстві й харчовій промисловості, в медико-фармацевтичній галузі, будівництві, виробництві побутових товарів, в інформаційній індустрії. Щоб збагнути наслідки сучасних процесів, пов'язаних із суспільством споживання, необхідно ґрунтовно осмислити власне механізм виникнення викликів сучасного споживання, чітко усвідомлювати, що його сутність і якість значною мірою формуються як протидія на утруднення та перешкоди, що постають на шляху цивілізації в цілому, але передусім на шляху геополітичних, економічних, авторитарних інтересів певних держав і кланів. Особливу стурбованість викликає використання наукових досягнень в суто виробничо-прибуткових інтересах, а споживання всього, що будь-яким чином пов'язане з використанням новітніх технологій, нагадує механізм соціально-біологічного відбору. Далекоглядними є попередження вчених щодо невиправних ризиків сучасних наукових перемог: «Сьогодні весь світ сподівається, що нанотехнології стануть вирішальним чинником, який буде визначати по-

дальше життя людства, очікуються фантастичні результати від впровадження їх у медицину. В той же час часто забувається про можливість непередбаченого впливу на людину та її геном, нехтується досить проста істина – в світі немає нічого ідеального. Тому потрібен ретельний аналіз не тільки науково-технічної, а й морально-етичної складової досягнень подальшого розвитку нанотехнологій. Розвиток таких напрямків, як нанонебезпека, нанотоксикологія не повинні бути другорядними» [5, С. 29]. Такий постулат академіка НАН і НАМН України Ю. І. Кундієва щодо нанометричних технологій мав би бути вихідним щонайперше у повсякденній практиці вчених, законодавців і комерсантів. Адже нестача ґрунтовних знань про потенційні трансгенні, токсичні, антропогенні та модифіковані ефекти, відсутність попереднього тривалого моніторингу й стандартизованих методик експертизи та чітких критеріїв безпечності наукових розробок є головною причиною непередбачуваних ризиків у разі їх передчасного запровадження у виробництво і ставить під загрозу як здоров'я, так і прописані в чинному законодавстві України та Міжнародних конвенціях права і свободи окремої людини, а власне їх пріоритетність перед інтересами суспільства і науки.

Таким чином, складними, проте вкрай необхідними завданнями сьогодні мають стати обов'язкове впровадження медико-біологічних експертиз сучасних промислових технологій, продукти яких впливають на здоров'я людини та довкілля; прозорість діяльності наукових і медичних установ; вдосконалення нормативної бази законодавства України. Певна річ, що наступним постає питання про відкритість і доступність інформації щодо якісних і кількісних показників таких впливів. Показовою є ситуація з нанотехнологічною перспективою. У світовій науковій літературі недостатньо висвітлено питання про токсичність наноматеріалів. На думку вітчизняних учених з Національного медичного університету ім. О. Богомольця, наприклад, наноматеріали володіють не тільки фармакологічною активністю, але в деяких випадках й більш вираженою токсичністю у порівнянні із звичайними мікро-частками, вони здатні проникати в незміненому вигляді через клітинний і гематоенцефалічний бар'єри в центральну нервову систему, циркулювати і накопичуватися в органах і тканинах, викликаючи патоморфологічні зміни внутрішніх органів, можуть мати тривалий період напіввиведення [7, с. 31]. Отже, норми безпечного споживання наноматеріалів, як у цілому і всіх новітніх технологій, залишаються далеко позаду від власне технологічної індустрії. То ж про яку відкритість інформації може йтися, якщо з приводу певних технологій навіть професіонали висловлюються з осторо-

гою, враховуючи недостатній рівень розроблення проблеми. На превеликий жаль пересічним обивателям-споживачам залишається тільки спостерігати, що соціально-економічні стандарти багато в чому меркантильні та формальні і ігнорують довгострокові стратегічні інтереси людини і суспільства. Треба погодитись з М.М. Кисельовим, «що хоч би як ми не засуджували стратегію суспільства «тотального споживання», воно продовжує домінувати в сучасному світі. Усі держави прагнуть до реалізації цієї стратегії. А це означає, що з великою впевненістю можна передбачати, що екологічна криза буде прогресувати і надалі. Небезпечні тенденції наближення «антропологічної катастрофи», крім соціально-духовних проявів (загально визнана криза духовних цінностей, наприклад), містять у собі й небезпеку деформації генома людини, тобто її природи, внаслідок впливу «освоєного» людиною природного середовища та сучасних генно-інженерних проєктів «удосконалення» традиційної для біосфери біоти» [4, с. 15].

Попри всі означені вище інтенції теоретико-методологічне осмислення суспільства споживання розгортається на благодатній ниві, оскільки в цілому всі споживчі процеси мають універсальний характер і вимагають ретельного розгляду передусім того, яким чином усі надбання та наслідки цивілізації віддзеркалюються в знаннях, ціннісних орієнтирах, почуттях, соціальній позиції та діях, а сьогодні, що неодмінно мало статися, і на здоров'ї людини. Споживання завжди являло собою біосоціальну систему. Сьогодні ж споживання визначає сутність як духовних, в цілому соціальних, так і кардинальних біологічних перетворень буття людини. Отже, дослідження споживання в умовах панування новітніх технологій більш ніж коли-небудь потребує скрупульозного інтегративного підходу, цілісного аналізу природного та соціального в їх єдності та протиріччі. Між тим, інтегративне дослідження сучасного суспільства споживання не позбавлено своїх уразливих сторін. В сучасних умовах інтегративний підхід може вирізнятися акцентуванням зовнішніх взаємозв'язків і переходів біології, медицини, етики, економіки тощо, враховуючи і підкреслюючи значущість кожної й поступаючись осмисленню власне глибинних мотивів. Всі біоетичні заклики і заходи, навіть підведені під них нормативно-правова база, всі намагання будь-що змінити потенційно приречені на фатальну невдачу з огляду на вже системну відсутність повноцінної структурованої інформації щодо істинних підвалин поширення небезпечних новацій. Інформація сьогодні не є дефіцитом. Проте вона розрізнена, неструктурована й дуже часто сприяє появі суперечливого знання звичайних мешканців, яке зумовлює оманливі погляди, перебільшення або ж навпа-

ки недооцінку подій. Таким чином, інтегративний підхід вкрай необхідний, з іншого боку необхідно постійно пам'ятати про пов'язані з ним підводні камені. Таке бачення проблеми подвійності інтегративного дослідження не можна розривати, а тим більше протиставляти одне одному. Втім розрізняти їх у процесі наукових пошуків і враховувати такий стан речей необхідно. У цьому зв'язку не можна не пригадати застереження О. Барда і Я. Зодерквіста, на думку яких в нетократичному суспільстві, тобто в суспільстві, де головною цінністю є інформація, завжди включена дезінформаційна димово завіса, споживачі занурені в туман нескінченної лави інформації, в якій важко вловити істинне знання [1].

Винятково масштабно інформаційна лава накриває людину щоразу, коли йдеться про задоволення її продовольчих потреб. Показовою є ситуація з генетично модифікованими організмами. В той час, коли прихильники генної інженерії та клонування, а серед них видатний науковець-генетик, академік РАН і РАСГН К.Г. Скрябін, переконані, що «страхи з приводу генетично модифікованих продуктів є наслідком безграмотності, а той, хто володіє генетичною інформацією, володітиме світом» [6], з боку їх наукових опонентів додаються інші гасла. У вересні 2012 року група французьких вчених під керівництвом професора молекулярної біології Ж.-Е. Сераліні з університету м. Кан оприлюднили через ЗМІ приголомшливі результати власних експериментів з тривалого використання в їжі щурів генетично модифікованої кукурудзи НК 603 та модифікованої кукурудзи з обробкою гербіцидом «Раундап», які було закуплено у найбільшого виробника модифікованого насіння, транснаціональної корпорації «Монсанто». Тієї самої корпорації, яка на думку У.Ф. Енгдала безпосередньо пов'язана з навмисною політикою систематичного знищення в світі цілих груп населення, політикою, проголошеною рішенням світової проблеми голоду [8].

Сенсаційні висновки французьких дослідників щодо токсичності генетично модифікованих рослин і залежності між вживанням трансгенної продукції та онкологічними захворюваннями набули величезного й неоднозначного розголосу, створивши активні команди прихильків і супротивників як у наукових, так і у політичних, комерційних колах. Така ситуація здається дещо дивною. Бо ж у світі не вперше постає питання про потенційні загрози ГМО здоров'ю людини. Чи це не досить важливо вирішити питання: «Безпечно чи небезпечно?» Близько 20 років ми є свідками активного впровадження ГМ – сполук у виробництві країн світу (а скільки це триває, так би мовити, неофіційно, фактично – навряд чи стане відомо широкому колу зацікавлених спо-

живачів). Сьогодні не існує безсумнівних доказів безпечності ГМО, в той час прецедент з їх небезпекою виникає постійно. То чому ж не оголосити офіційну інформацію щодо проведених довгострокових дослідів, а такі, зрозуміло, за стільки років використання трансгенних рослин не можуть не існувати? Можливо національно-державні і недержавні керманічі таким чином перестерігаються від вичерпності ресурсів і голоду через демографічні показники населення у світі? Навіть у такому випадку не можна вести людство до страти, цьому не існує жодних виправдань. В цілому складається враження, що головна причина невдач у вирішенні питань з врегулювання ГМ-відносин у світі полягає в глибокому протиріччі між тепер вже об'єктивним характером глобалізаційних змін (враховуючи й розповсюдження ГМО) і намаганням нав'язати свої правила і взяти під контроль світову громаду з боку певних організацій і структур.

Постає питання: яким чином повинна поводитись звичайна людина у такому інформаційному вирії? Чиїми аргументами керуватись у повсякденному житті? Недивно, що звіт Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів про проведену роботу у I-му півріччі 2012 року свідчить, що серед звернень громадян на першому місці знаходяться скарги на надання послуг (46,7 %) і скарги щодо якості непродовольчих товарів (37,2%), серед інших звернень – трохи більше 8 % – скарги щодо якості продовольчих товарів [2]. Станом на кінець I-го півріччя 2013 року маємо відповідно наступні цифри: 47,42%, 38,10% і 7,02% [3]. Як бачимо, у разі, коли йдеться про послуги та якість непродовольчих товарів, населення ще проявляє якусь активність (хоча 11 453 (у 2012 р.) та 14849 (у 2013 р.) звернень від громадян з усіх питань протягом півріччя замало для багатомільйонної країни). З приводу ж якості продовольчих товарів спостерігаємо, з одного боку, результат незадовільної непоінформованості населення про потенційні загрози сучасного продовольства, окрім невідповідності термінам придатності, з іншого боку – апатія, зневіра, відчуття нікчемності зусиль будь-що змінити. Тим більше сьогодні, як ніколи, необхідно збільшувати можливість доступу до ЗМІ таких організацій, як, наприклад, державне підприємство «Укрметртестстандарт». Фахівці ДП «Укрметртестстандарт» регулярно через власний електронний ресурс (<http://www.ukrcsm.kiev.ua/>), на конференціях і презентаціях, таких як «Зустрінемо Новий рік безпечно!» повідомляють про результати своїх випробувань, попереджають про масштабні афери, недотримання нормативної бази (також і перебільшення норми ГМО) з боку відомих вітчизняних і зарубіжних виробників продовольчих і непродовольчих товарів.

Внаслідок постійних впливів і взаємодії іноді дуже складним виявляється встановити, що є причиною, а що наслідком як певних суспільних процесів в цілому, так і поведінки, деформації цінностей окремо взятої людини зокрема. Слід визнати, що духовна криза сучасної цивілізації сприяє комерційному підходу до наукових досягнень, а наш мегатехнологічний всесвіт зумовлює нервові очікування катастрофічних наслідків від новітніх технологій і почуття безвиході у громадян. Безсумнівним залишається той факт, що по досягненні певної «стабільної» позиції система споживчих зв'язків починає детермінувати свій подальший розвиток. Вочевидь, що в процесі функціонування споживчих процесів постійно виникають розбіжності між внутрішніми і зовнішніми елементами, що дозволяє характеризувати споживання як результат попереднього розвитку суспільних відносин із здатністю накопичувати такий стан за умов постійних змін і розвитку. Відтак, споживчі процеси виявляються передумовою й результатом своїх проявів. Саме з цієї причини такою типом для сьогодення є викривлена в контексті частки духовної складової система цінностей сучасної людини, соціальна поведінка якої є зворотною хвилею, звичайною відповіддю на поширення зневаги до прав і свобод громадянина, в тому числі і через використання суперечливих у своїй користі новітніх технологій. Таке викривлення слід визначити як синдром від-

дзеркаленого нігілізму в реаліях агресивного, потенційно деструктивного соціального середовища.

**Висновки.** Навіть дуже стислий огляд дозволяє зробити висновок, що сучасна людина знаходиться під постійним впливом механізмів сучасного суспільства споживання, які не зупиняються бодай на хвилину, діють в режимі постійного включення і тримають світову спільноту, насамперед звичайних споживачів, у колі стабільних екзистенційних викликів. Успішність результатів пошуку із навіть не вдосконалення або оптимізації, а власне гуманізації безперервно діючих механізмів споживчих систем визначається розумінням того факту, що споживання є складним, системним, багатограним утворенням.

Вирішення проблем суспільства споживання у полі технологічних загроз повинно спиратись на цілісний підхід, без якого будь-яке, навіть вкрай позитивне, втручання виявиться марним. На моє велике переконання, ця складна місія помітно зрушиться з місця лише за умови кардинальних змін у відображенні цієї проблеми у громадській думці, а задля таких змін, як не сумно це визнавати, має відбутися таке ж кардинальне посилення масштабного прояву загроз, технологічного теракту, так би мовити. Лишень тоді і схаменуться, і повстануть, і збунтуються, і шукатимуть альтернативи. Було б тільки не запізно.

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / А. Бард, Я. Зодерквист. – СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с.
2. Доповідь Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів про проведену роботу із зверненнями громадян у I півріччі 2012 року [Електронний ресурс] / Офіційний портал Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів. – Режим доступу: <http://www.dsiu.gov.ua/files/2012/7/16/Dopovid.pdf>
3. Доповідь Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів про проведену роботу із зверненнями громадян у I півріччі 2013 року [Електронний ресурс] / Офіційний портал Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів. – Режим доступу: <http://www.dsiu.gov.ua/files/2013/7/17/dopov.pdf>
4. Кисельов М.М. Предмет та статус біологічної етики / М.М. Кисельов // Сучасні проблеми біоетики. – К.: «Академперіодика», 2009. – 278 с.
5. Кундієв Ю.І. Біоетика – шлях до більш безпечного майбутнього / Ю.І. Кундієв // Четвертий Національний конгрес з біоетики з міжнародною участю. – Київ, 2010. – С. 29.
6. Скрябин К. Ген превосходства [Електронний ресурс] / К. Скрябин // Итоги. – 2011. – №45/804. – Режим доступу: <http://www.itogi.ru/nauka/2011/45/171440.html>
7. Чекман І.С. Нанонаука, нанобіологія, нанофармація. Монографія / І.С. Чекман, З.Р. Ульберг, В.О. Маланчук, Н.О. Горчакова, І.А. Зупанець. – К.: Поліграф плюс, 2012. – 328 с.
8. Энгдаль У.Ф. Семени разрушения. Тайная подоплека генетических манипуляций / У.Ф. Энгдаль. – СПб.: Нестор-История, 2009. – 320 с.

*Стаття надійшла до редакції 15.11.2013*

#### REFERENCES:

1. Bard A., Zoderkvist Y. Netokratiya. Novaya pravvyashchyaya elita i zhizn posle kapitalisma (Netocracy. The new power elite and life after capitalism). SPb.: *Stokgolmskaya shkola ekonomiki v Sankt-Peterburge*, 2004, 252 p.
2. Dopovid Derzhavnoi inspektsii Ukrainy z pytan zahystu prav spozhyvachiv pro provedenu robotu iz zvernennam yu gromadyan Ukrainy u I pivrichchi 2012 roku (Report of the State Inspection of Ukraine on protection of

consumer rights on the appeals of the citizens in the I half of 2012). Regime to access: <http://www.dsiu.gov.ua/files/2012/7/16/Dopovid.pdf>

3. Dopovid Derzhavnoi inspektsii Ukrainy z pytan zahystu prav spozhyvachiv pro provedenu robotu iz zvernenniamu gromadyan Ukrainy u I pivrichchi 2013 roku (Report of the State Inspection of Ukraine on protection of consumer rights on the work appeals of the citizens in the I half of 2013). Regime to access: <http://www.dsiu.gov.ua/files/2013/7/17/dopov.pdf>

4. *Kyselyov M.M.* Predmet ta status biologichnoi etyky (Object and status of Bioethics). Kyiv: «*Akadempriodyka*», 2007, 278 p.

5. *Kundiev Y.I.* Bioetyka – shlyakh do bilsh bezpechnogo maybutnyogo (Bioethics – way to a more secure future). Kyiv, 2010, P. 29.

6. *Skryabin K.* Gen prevoskhodstva. (Gene of superiority). Regime to access: <http://www.itogi.ru/nauka/2011/45/171440.html>

7. *Chekman I.S.* Nanonauka, nanobiologiya, nanofarmatsiya. Monografiya (Nanoscience, nanobiology, nanofarmacy. Monograph). Kyiv: *Poligraf plyus*, 2012, 328 p.

8. *Engdal U.F.* Semena razrusheniya. Tainaya podopleka geneticheskikh manipulyatsiy (Seeds of Destruction. The Hidden Agenda of Genetic Manipulation). Sankt-Peterburg, Nestor-Istoriya, 2009, 320 p.

**Добридень Оксана Володимирівна** – кандидат філософських наук, доцент  
Дніпропетровська медична академія МОЗ України  
Адреса: 49044, м. Дніпропетровськ, вул. Дзержинського, 9  
E-mail: [dobrioksana@yandex.ru](mailto:dobrioksana@yandex.ru)

**Dobryden Oksana Volodymyrivna** – PhD in philosophy, associate professor  
Dnepropetrovsk medical academy of Health ministry of Ukraine  
Address: 9, Dzerzhinsky Str., Dnepropetrovsk, 49044  
E-mail: [dobrioksana@yandex.ru](mailto:dobrioksana@yandex.ru)